

DE TWEE GENTSE BENEDICTIJNENABDIJEN EN HET HUMANISME

Mark Hanson

Inleiding

Wie leest wat er over beide Gentse benedictijnenabdijen, Sint-Baafs en Sint-Pieters, werd gepubliceerd, zal nauwelijks iets aantreffen over hun betrokkenheid bij humanisme en Reformatie. Dat verbaast niet, want de rol van het monnikenwezen in het opkomende humanisme in onze gewesten is nog nauwelijks onderzocht. (1) Bestond er in beide abdijen enige belangstelling voor de ideeën en geschriften van de (Italiaanse) humanisten? Participeerden sommige monniken aan de nieuwe intellectuele en literaire cultuur?

Deze nieuwe cultuurstroming ontstond in Noord-Italië kort na 1300. Gedurende de vijftiende eeuw is zij over het hele schiereiland tot volle bloei gekomen. Vooral in de zestiende eeuw werd heel Europa erdoor beïnvloed en vernieuwd. Het humanisme werd uitgedragen door zowel Italianen als door geleerden en studenten uit andere streken, bijvoorbeeld de Nederlanden. Italiaanse humanisten zwermden uit over heel Europa, maar nog veel meer studenten trokken uit Noordwest Europa de Alpen over naar Italiaanse steden, vorstenhoven en universiteiten. De humanisten waren in de eerste plaats geïnteresseerd in de studie van de klassieke Griekse en vooral Latijnse taal en letteren. Zij streefden daarbij naar een taalkundige en stilistische zuivering van het middeleeuws Latijn op basis van de klassieke normen. Velen toonden ook een actieve belangstelling voor wiskunde, recht, theologie, architectuur, beeldende kunsten en muziek. Zij waren van mening dat de voortschrijdende wetenschap de maatschappij (mensheid) beter zou maken, een idealistische visie die teruggaat op Socrates en Plato. (2)

Interesse voor het humanisme via de studies?

Sommige benedictijnenabdijen stuurden af en toe een talentvolle monnik naar de universiteit van Leuven. Ze kochten er een huis om hun kloosterlingen in de studentenstad onderdak te verlenen. (3) In Leuven konden die jonge monniken kennis maken met of zich verdiepen in het (erasmiaanse) humanisme. Begin zestiende eeuw had vooral de theologische faculteit bezwaren tegen de

erasmiaanse schrifttheologie en tegen de talenstudie in functie hiervan. De artes- en de rechtsfaculteit echter stonden open voor het humanisme en zijn studiemethodes, maar studenten werden er soms van afgehouden. Erasmus' vriend en streekgenoot Martinus Dorpius, een knap en veelbelovend humanist, werd door de theologieprofessor J. Briart en door zijn mecenas onder druk gezet om de waardeloze 'poëzie' te verlaten en over te stappen naar de theologie. Die mecenas was de invloedrijke abt Meinard Man (1509-1526) van de benedictijnenabdij van Egmond. Deze abdij onderhield al heel lang contacten met Sint-Baafs (4).

Voor zover bekend stuurden beide Gentse abdijen toen geen monniken naar Leuven. De benedictijnenabdijen in de Nederlanden streefden doorgaans niet naar het behalen van hogere studiegraden. De opleiding van de meeste monniken beperkte zich tot wat onderwijs in lezen en schrijven, en wat elementaire kennis van het Latijn, de kerktaal. Ze kregen dat onderwijs in de eigen abdijschool onder leiding van een scholaster. Dat was ook het geval in de twee Gentse abdijen.

Rafaël de Mercatel, op dat ogenblik monnik van de Sint-Pietersabdij, behaalde in 1462 in Parijs de titel van magister in de theologie. Lucas Munich, de laatste abt van de Sint-Baafsabdij, studeerde vanaf 1508 eveneens theologie in Parijs. (5) Zij werden er opgeleid in de laatscholastieke traditie, maar in het Parijse universitaire milieu was er ook belangstelling voor het vernieuwende Italiaanse humanisme. Net in Parijs vonden het Italiaanse en het Nederlandse humanisme elkaar in het begin van de zestiende eeuw. Enkele Gentse humanisten, bijvoorbeeld Jan Dullaert, haalden hun mosterd in dat Parijse geleerdenmilieu. Zij zouden in Gent de grondslagen leggen van een humanistisch georiënteerd onderwijs, dat succesvol en concurrerend was. Sommige Latijnse scholen in Gent boden toen zeker onderwijs met humanistische inslag. De meest bekende Latijnse school was deze van de hiëronymieten (vóór 1463 gestart), die vooral in de eerste helft van de zestiende eeuw succesvol was. De talrijke leerlingen werden er onderwezen in godsdienst, grammatica, Latijn, Grieks en de artes liberales. (6) Mede door al die concurrentie sloot de kloosterschool van de Sint-Baafsabdij in 1524 haar deuren.

Interesse voor het humanisme in Sint-Baafs

In sommige abdijen bestond er belangstelling voor het werk van vroege Italiaanse humanisten als Petrarca, Dante en Boccaccio (7) en/of voor drukken van klassieke auteurs, bijvoorbeeld Suetonius en Tacitus, maar dan uitgegeven

Afb. 1. Detail uit één van de 'Oudenburgse' handschriften van abt Rafaël de Mercatel. Sober schrift op een duidelijke bladspiegel van één kolom. Gepunte liggende streepjes om een afkorting aan te duiden; speciale esse-afkorting op de derde laatste regel. Toegeschreven aan het Brugse atelier van Willem Vrelant (UGent bibliotheek, hs. 2).

door humanisten als Erasmus. In 1522 stelde de pauselijke nuntius onder de Brugse benedictijnen zelfs een 'te grote sympathie' voor de 'prins der humanisten' vast.

Rafaël de Mercatel(lis), later abt van Sint-Baafs, begon zijn kerkelijke carrière als abt van de bescheiden Sint-Pietersabdij te Oudenburg. Filips de Goede had zelf de aanstelling van zijn bastaardzoon in 1463 doorgedrukt. Als jonge abt begon hij onmiddellijk handschriften te verzamelen. Ze vertonen zowel inhoudelijk als vormelijk kenmerken van het Italiaanse humanisme, dat toen doordrong in de Bourgondische Nederlanden. Inhoudelijk is er behalve voor de middeleeuwen, eveneens aandacht voor de klassieke (Cicero, Plato, Seneca) en humanistische auteurs en ideeën (cf. infra). Ook qua stijl zijn er afwijkingen van de traditionele Bourgondische handschriften. Gespecialiseerde kunst-

historici wijzen op het sobere, maar toch sierlijke Gothico-Antiquaschrift, dat afwijkt van de zware, toen algemeen gebruikte Bourgondische 'bastarda'. Dit vroeg-humanistische schrift heeft een eigenzinnige esse-afkorting en een gepunt liggend streepje om de ontbrekende letters van een woord aan te duiden. Een bladspiegel van één kolom kreeg meestal de voorkeur op de twee kolommen van de Bourgondische handschriften (zie afb. 1).

Voor de verluchting van zijn handschriften deed De Mercatel toen een beroep op het atelier van de uit Utrecht afkomstige Willem Vrelant in Brugge, de geboortestad van de abt. Diens atelier in de Zwinstad was in de jaren 1460-1470 bijzonder actief. Het produceerde zowel religieuze, bijvoorbeeld getijdenboeken, als wereldlijke handschriften voor bibliofielen. De verluchting kenmerkt zich door gehistorieerde initialen, verfijnde kleine en bladvullende miniaturen en een randversiering met bloemen, vruchten, acanthusbladeren en grotesken op onbeschilderde perkamentachtergrond (zie afb. 2).

Afb. 2. Detail uit een handschrift (tweede helft vijftiende eeuw) gemaakt in Brugge in opdracht van de jonge abt Rafaël de Mercatel. Enkele karakteristieken van het atelier van Willem Vrelant en van de humanistische stijl zijn goed te zien: gehistorieerde initiaal, één tekstkolom, sober handschrift, randversiering op onbeschilderde perkamentachtergrond.

(UGent bibliotheek, hs. 2).

Het verbaast natuurlijk niet dat de Oudenburgse abt een beroep deed op een befaamd atelier uit de nabije handelsmetropool Brugge. Daar waren kopiïsten gevestigd die de nieuwe stijl beheersten en boekverluchters die topkwaliteit leverden. Bovendien behoorde de abt tot de (pre) humanistische kring die daar toen actief was en die de nieuwe ideeën uit Italië hielp verspreiden. Tot die kring behoorde ook Johannes de Veris (Jan van Veren of van der Veren), een geest- en tijdgenoot van de jonge abt. In het jaar dat De Mercatel abt werd van de Sint-Pietersabdij, werd deze oud-student van Parijs aangesteld als cantor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Oudenburg. Tegelijk gaf hij les volgens de vernieuwende humanistische onderwijsmethode van Lorenzo Valla (1407-1457) aan een bescheiden Latijnse school. Hij trok zelfs leerlingen aan uit Brugge. Zijn

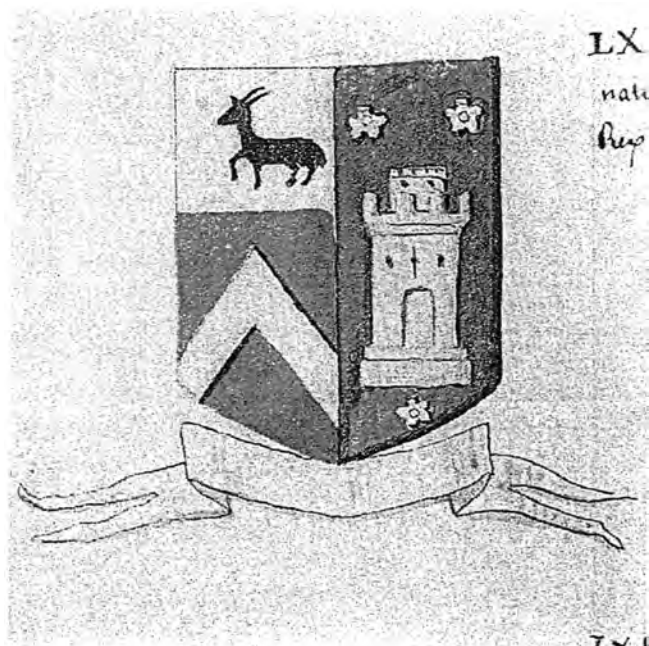
werkwijze riep tegenstand op van oudere geestelijken van de plaatselijke kapittelschool, wat dan weer tot te weinig leerlingen leidde. Omwille van deze en misschien nog andere redenen verliet deze geestverwant van de abt kort voor 1470 Oudenburg. (8)

Als abt van de Sint-Baafsabdij (1478-1507) werkte De Mercatel verder aan het bijeenbrengen van een unieke collectie antieke, middeleeuwse en humanistische literatuur. Ook nu verbleef hij nog vaak in Brugge, waar hij zijn handschriften bewaarde in een prachtige residentie met renaissancetrekken. (9) In de Zwinstad bleef hij contact houden zowel met de Bourgondische kring als met de door Italië geïnspireerde humanistenkring. De Baafse abt had ook een intense belangstelling voor de inhoud van de boeken. In zijn collectie trof men zeldzame Latijnse en Griekse (in het Latijn vertaalde) auteurs als Plutarchus, Aesopos, Herodotus en Philostratus. Als enige in Vlaanderen bezat hij de werken van de Florentijnse filosoof Marsilio Ficino (1433-1499). Die katholieke priester was een van de belangrijkste geleerden van zijn tijd en een van de weinigen die Grieks accuraat in het Latijn vertaalde. Hij kon rekenen op de financiële steun van de Florentijnse heerser Cosimo de Medici (1389-1464). (10)

Kunst was voor De Mercatel een middel om zijn rijkdom (en die van zijn abdij) in zijn persoonlijke smaak te etaleren en om zijn humanistische identiteit te bevestigen. Hiermee doorbrak hij de enge kloosterhorizon. Niet gespeend van enige eerezucht, was hij succesvoller als bibliofiel en bouwheer dan als abt. In de eerste twee hoedanigheden werd hij door andere humanisten gewaardeerd. Zoals vele andere kerkelijke mecenasen bevond hij zich op het snijvlak van cultuur en marktwerking. Na zijn dood zou zijn kunstcollectie zijn naam als abt-mecenas levendig houden tot op vandaag.

Ook Lieven Hugenois, een andere kunstminnende abt van de Sint-Baafsabdij, bewoog zich graag in humanistische kringen. Hij hielp Erasmus aan enkele handschriften uit de rijke kloosterbibliotheek en werd door de Rotterdamse geleerde, die in 1517 de Arteveldestad bezocht, om zijn generositeit geprezen. Het abtskwartier beschikte toen, naast drie kapellen, ook over een eigen bibliotheek. Men neemt aan dat abt De Mercatel hiervan de initiatiefnemer is geweest. (11)

Het centraal stellen van het individu was een typisch humanistisch trekje bij Hugenois. Op verscheidene plaatsen, ook in de stad, liet hij zijn wapenschild (en dat van de abdij) aanbrengen (afb. 3). We zien hem afgebeeld op enkele miniaturen in Baafse handschriften. In 1525 liet hij Gerard Horenbault, een

Afb. 3. Het wapenschild van Lieven Hugenois, abt van de Sint-Baafsabdij (1517-1535). Hij liet het op verschillende plaatsen in Gent aanbrengen om zijn abdij en zichzelf als kunstminnende mecenas te promoten. Het staat bijvoorbeeld ook afgebeeld op het sluitstuk van de koorkap van de abt (overgenomen uit Ganda en Blandinium, Gent, 1997, p. 207) en op de omslag.

Afb. 4. Diptiek met abt Lieven Hugenois en Madonna met kind door Gerard Horenbault (gravure van Ch. Ongena naar het verloren gegane origineel in Messenger des Sciences et des arts de Belgique, 1833).

bekend schilder, ontwerper en cartograaf uit een Gentse artistieke familie, een tweeluik schilderen dat verloren ging. Eén luik stelde de abt voor, het ander een madonna met kind (afb. 4). De ijdeltuit Erasmus liet zelfs penningen maken op basis van portretten die beroemde kunstenaars van hem hadden gemaakt. Hij stuurde ze naar vrienden. (12) Na 1517 had Gerard ook al zijn medewerking verleend bij de vervaardiging van de koorkap en het bijbehorende sluitornament voor de abt. (13) Die zag kerkelijke kunst (schilderijen, beelden, glasramen, boeken, tekeningen enz.) ook als een middel om gelovigen mee te trekken en te ontroeren, die anders nauwelijks of minder geraakt werden door de traditionele vormen van geloofsverkondiging: liturgie, preek, (gezamenlijk) gebed.

De abt-mecenas behoorde tot een select groepje van Gentse vrienden en bewonderaars van de bekendste humanist der Nederlanden. Een van hen was meester Antonius Colve, alias Clava (Brugge, ca. 1460-Gent, 1529), die vanaf 1502 carrière maakte als raadsheer bij de Raad van Vlaanderen. In Leuven was hij licentiaat geworden in de beide rechten en op latere leeftijd begon hij nog Grieks te studeren. Hij trad herhaaldelijk op als bemiddelaar tussen de Rotterdamse humanist en zijn Gentse bewonderaars. Gezien zijn hoge status als abt van een rijke en prestigieuze abdij had Hugenois die bemiddeling niet nodig. (14)

Gentse vrienden van Erasmus wilden de Rotterdammer zelfs dichter bij zich hebben. In 1529 schreef de kartuizer Lieven Ammonius (1488-1557) aan zijn idool: ‘Kom aan de boorden van de Leie wonen, je zult zien hoe er sinds enkele jaren veel veranderd is... Een groot deel van de monniken heeft zijn bijgelovige praktijken laten varen en is naar de ware godsvrucht teruggekeerd. Indien er aanhangers van de oude dwalingen zijn overgebleven, dan zwijgen ze nu uit schrik. ...’. De reizende kosmopoliet, die in april 1529 het reformatorisch geworden Bazel verliet voor het katholieke Freiburg am Breisgau, dankte voor het aanbod, maar ging er niet op in. (15) Hij woonde ongetwijfeld liever in steden met een universiteit en dus met een brede kring van intellectuelen. Niet toevallig verbleef hij in Parijs, Londen, Oxford, Cambridge, Bologna, Venetië, Freiburg, Bazel en natuurlijk Leuven, steden met een boeiend universitair leven. Met de Nederlanden (vooral Holland) had hij trouwens om allerlei redenen een soort haat-liefdeverhouding. (16)

In zijn ‘Lof der Zotheid’, gepubliceerd in 1511, had Erasmus op soms grove wijze de spot gedreven met de bijgelovige praktijken van heel wat monniken. Volgens de briefschrijver hadden vele monniken deze praktijken dus laten

varen en waren ze overgegaan op een meer verinnerlijkte geloofsbeleving. Degenen die hardleers waren durfden zelfs niet meer opkomen voor de ‘oude dwalingen’ uit schrik te worden uitgelachen of bespot. Onder impuls van onder andere abt Hugenois hadden Erasmus’ denkbeelden dan toch ingang gevonden in zijn abdij en in andere kloosters in Gent. Erasmus stelde een evangelisch leven in navolging van Christus boven formalisme, opgelegde verplichtingen, ceremoniën, devoties, ja zelfs boven dogma’s, sacramenten en theologische subtiliteiten. Dergelijk programma van innerlijke bekering moet enkele monniken toch hebben aangesproken! De vraag blijft of de enthousiaste Ammonius het aantal ‘bekeerlingen’ niet (erg) overdrijft om zijn bekende vriend te overhalen zich in Gent te komen vestigen.

Interesse voor het humanisme in Sint-Pieters

In de Sint-Pietersabdij stond een paar abten eveneens open voor het humanisme. **Filips I** Conrault de Polignac was afkomstig uit de omgeving van Doornik en behoorde tot de favorietenkring van Filips de Goede. In 1444 werd hij boven de kandidaat van de monniken tot abt verkozen. Net als De Mercatel een paar decennia later, bouwde hij naar het voorbeeld van de Bourgondische vorsten een eigen abtsbibliotheek op. Hierin bevonden zich verscheidene handschriften van humanistische strekking en smaak. In 1471 trad hij af en

Afb. 5. Detail van de eerste bladzijde uit het handschrift *Roma triumphans* van Flavius Blondus, gekopieerd in opdracht van abt Filips I Conrault van de Sint-Pietersabdij (1444-1471). Typerend voor het humanisme is het gebruik van één tekstkolom in plaats van de gebruikelijke twee kolommen in Bourgondische handschriften. In de versierde letter: wlinks de abt, rechts de auteur met het handschrift op een schrijftafel (UGent bibliotheek, hs. 416, f° I r°).

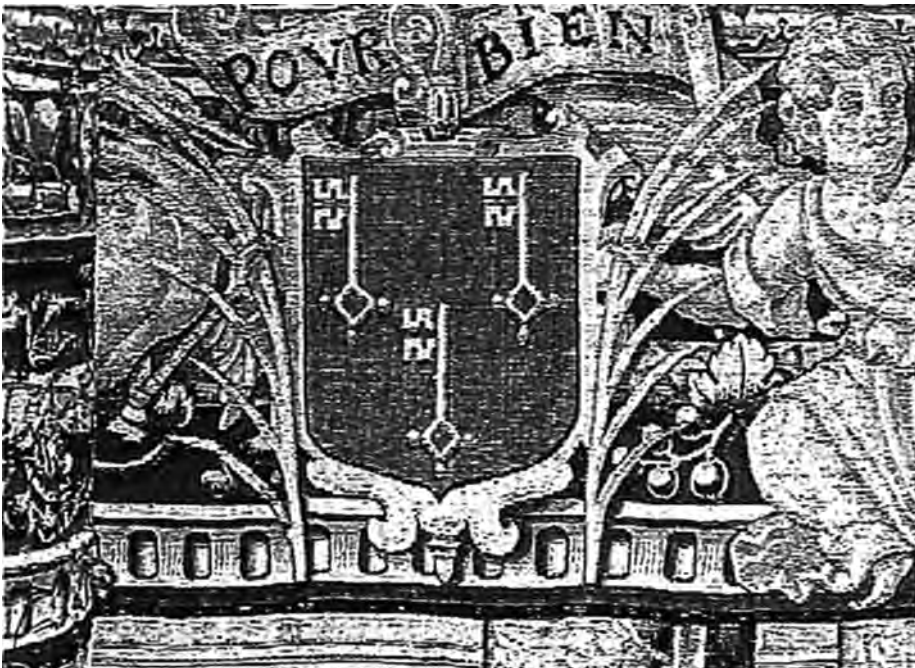
trok hij zich tot aan zijn overlijden op 13 augustus 1475 terug in het kasteel van Zwijnaarde. Daar verdiepte hij zich onder andere in zijn mooie en kostbare manuscripten (afb. 5).

Een deel van zijn boeken zijn herkenbaar aan het Latijnse opschrift, dat waarschijnlijk onder zijn opvolger Filips II Conrault (1471-1490) werd aangebracht. Deze neef van de vorige abt was een favoriet van Karel de Stoute. Hij droeg zorg voor de abtsbibliotheek die zijn voorganger had opgebouwd. Net als vele andere humanisten hield hij van boeiende tafelgesprekken met geestverwanten. Hij voerde deze bij voorkeur aan zijn rijk gevulde abtstafel zowel met vooraanstaande (Gentse) geestelijken als leken. Vlees- of visgerechten werden daarbij rijkelijk overgoten met goede wijn. (17)

De eerste helft van de zestiende eeuw was zowel materieel als spiritueel een bloeiperiode voor de Sint-Pietersabdij. Dat was voor een belangrijk deel te danken aan **Gerard van Cuelsbroeck**, een telg uit een gegoede Aalsterse koopmansfamilie, en abt van 1517 tot 1555. Hij was een zeer rijk man, die heel wat (kunstzinnige) verfraaiingswerken liet uitvoeren aan zijn abdij en abdijskerk. Ca. 1530 had hij een overtuigde humanist als secretaris: Arnold van Bergheyck, alias Oridryus (+1533). Hij was afkomstig uit het gehucht Bergeik in Noord-Brabant en leerde als jonge knaap al Grieks in de Latijnse school van Den Bosch. Vervolgens studeerde hij onder leiding van Rutger Rescius, professor Grieks aan het Collegium Trilingue te Leuven. Zoals zovele humanisten was hij allesbehalve honkvast. In 1530 verliet hij Gent en opende een Latijnse school in Enghien, waar hij Latijn en Grieks onderwees. Hij schreef een postuum uitgegeven Griekse grammatica, die hij aan de abt, zijn vroegere werkgever, had opgedragen. (18) Deze beroemde graecist correspondeerde in het Grieks onder andere met de al vermelde Lieven van den Zande, alias L. Ammonius, die kartuizer was in het klooster Sint-Maartensbos bij Geraardsbergen. De Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaart een merkwaardige historische compilatie met humanistische inslag op perkament (na 1525), die op de Sint-Pietersabdij betrekking heeft. (19) Is er een verband met Oridryus, de gewezen secretaris van de Pieterse abt?

De opvolger van Cuelsbroeck, François Helfau(1)t, of François d'Avroult, heer van Helfaut, abt van 1555 tot aan zijn overlijden in 1567, was zelf een overtuigd humanist. Deze geleerde en kunstminnende man was een telg uit een adellijke Artesische familie. Hij doet soms denken aan de toen al overleden Lieven Hugenois, maar hij was van een grotere intellectuele statuur, en ook eierzuchtiger dan de gewezen Baafse abt. Hij schreef een commentaar

over de uitspraak van het Grieks en zorgde voor een aanzienlijke uitbreiding van de abdijbibliotheek, die de beeldenstormers in 1566 verwoestten. Als kunstminnaar verrijkte hij de abdij en het kasteel van Zwijnaarde met vele kunstwerken. In een Brussels atelier liet hij voor de abdijskerk een reeks van tien grote wandtapijten maken die de geschiedenis van Petrus en Paulus verbeeldden (afb. 6). Vier ervan worden nog in Gent in het STAM bewaard. Ten slotte stimuleerde hij de monniken tot meer studie, onder ander te Leuven. Daar stichtte hij in 1559 in de Lange Bruel (nu Brouwersstraat) het College van Gent voor Latijnse humaniora. Daar konden bij voorrang bursalen (arme studenten) als internen vooral Latijn studeren om daarna aan de artesfaculteit hun studie verder te zetten. (20)

Afb. 6. Detail uit één van de nog in Gent bewaarde wandtapijten uit de reeks 'Geschiedenis van Petrus en Paulus'. Boven het wapenschild van de Sint-Pietersabdij haar devies: Pour bien (Gent, STAM).

Geen kloosterhumanisme

Voor zover bekend (21) bleef de humanistische belangstelling in beide Gentse abdijen, en ook in de andere abdijen van de Zuidelijke Nederlanden, beperkt tot enkele individuen. Ze correspondeerden met bekende humanisten, maar

maakten zij ook echt deel uit van het netwerk van humanisten, dat vooral door briefwisseling werd samengehouden? Blijft de vraag waarom een breder gedragen kloosterhumanisme niet van de grond kwam. Net uit hun eeuwenoude klooster- en abdijbibliotheken kwamen toch vergeten antieke geschriften te voorschijn. De vrijwel vergeten Griekse literatuur werd uit Byzantijnse kloosters opgevist en massaal naar het Westen gehaald. De grote belangstelling voor het Grieks was een typisch trekje binnen het Gentse humanistenmilieu. (22)

Het opkomend humanisme viel samen met de benedictijnse kloosterhervormingen van de 15de-16de eeuw, bijvoorbeeld de Bursfelder observatiebeweging. De unie van het Saksische Bursfeld, ontstaan ca. 1430 en in 1446 formeel goedgekeurd, stond bekend als streng op spiritueel en disciplinair vlak. In het begin van de zestiende eeuw verenigde deze unie in het Duitse rijk bijna honderd abdijen. De Bursfelders stonden echter meestal argwanend tegenover boekengeleerdheid, schone letteren, humanistische studie en universiteiten. Beide Gentse abdijen traden nooit formeel toe tot deze of gelijkaardige hervormingsbewegingen. Dit betekent niet dat ze er niet door beïnvloed werden. Terwijl in de veertiende eeuw universitaire studies in de Sint-Baafsabdij nog werden gepromoot, stuurden beide Gentse abdijen, voor zover we weten, geen monniken naar de in 1425 opgerichte universiteit van Leuven. (23) Daar hadden ze kunnen kennismaken met het gematigd christelijk humanisme en zijn nieuwe visie op wetenschapsbeoefening en theologie. De universiteit werd blijkbaar gezien als een bedreiging voor de stabiliteit en de gemoedsrust van monniken. (24)

Voor heel wat monniken leek het humanisme bovendien simpelweg een heropleven van het verfoeide heidendom met zijn vele goden, een permissieve ethiek, erotische en mythologische poëzie, uitbundige levensvreugde soms. Hun culturele achtergrond met sterke dominantie van de laatmiddeleeuwse scholastieke cultuur, maakte het voor hen moeilijk om open te staan voor vele aspecten en levensvormen zeker van het mediterrane humanisme. (25) Nog een andere verklaring voor het ontbreken van een benedictijns kloosterhumanisme is de manier waarop monniken humanistische geschriften lazen. Zij zagen die op de eerste plaats als werken van monastieke spiritualiteit en vroomheid, en niet als pareltjes van zuiver Latijn of knappe retorica. Zij waren immers niet vertrouwd met de nieuwe filologische methode van de humanisten. Veel hervormers beschouwden die teksten maar als nuttig en geoorloofd wanneer ze de vroomheid van de monachus simplex ten goede kwamen. (26)

Vergeeten we ook niet dat het humanisme gebruik maakt van filologische en literair-kritische methoden, die ook op de Schrift worden toegepast. Op die manier willen de humanisten in Leuven en elders ook de theologie hervormen. Dat gaat de klassieke theologen te ver. Volgens hen kleeft er een geur van ketterij aan de erasmiaanse vernieuwingstheologie. (27) Monniken die sympathiseren met het humanisme lopen dus het risico verdacht te worden van ketterij. Voor de meesten was dat een brug te ver. Humanisten als Erasmus leverden ook nog eens striemende kritiek op het kerkelijk instituut, op het abdij- en kloostermilieu met daar in hun ogen laakbare praktijken. Bij de monniken viel die kritiek natuurlijk niet in goede aarde, zeker niet als hij werd geïnterpreteerd als een aanval op de eigen abdij. Hij kon ook leiden tot scherpe polemieken en animositeit. 'Ik heb er eindelijk lucht van gekregen wie die onverlaat in Gent is, die zo gechoqueerd was door mijn Lof der Zotheid. Het is een monnik, een zwartrok, eigenlijk alleen maar een buik.', aldus Erasmus. (28) Tot slot kunnen we nog vermelden dat er in Gent in de jaren 1540-1550 een humanistenkring met uitgesproken protestantse sympathieën bestond rond de figuur van Karel Utenhove en zijn zoon Jan. (29) Zelfs in Antwerpen, een veel groter en belangrijker centrum van kritisch humanisme, bestond er geen gelijkaardige kring. (30) Wierp deze verdachte combinatie in de ogen van de regulieren in Gent een smet op de hele humanistenbeweging?

Besluit

Om humanist te worden of openlijk met het (Italiaanse) humanisme te sympathiseren, moest een (Gentse) benedictijnenmonnik dus heel wat drempels overschrijden. De meesten pasten hiervoor omwille van één of meer van de hierboven vermelde redenen. In beide Gentse abdijen en ook in de andere benedictijnse abdijen in de Zuidelijke Nederlanden kunnen we bijgevolg zeker niet gewagen van een breed gedragen kloosterhumanisme. De nieuwe stroming bleef beperkt tot enkele individuele gevallen. Het waren sterke persoonlijkheden, meestal met een universitaire opleiding, een grote interesse in kunsten en letteren en de nodige vrijheid en financiële mogelijkheden om zich met hun 'hobby' bezig te houden. Wie helemaal aangestoken was door de (Italiaanse) humanistenmicrobe, werd meestal geïsoleerd, verwijderd of verliet zelf zijn abdij om vrijere oorden op te zoeken. (31)

Met dank aan Luc Devriese voor het kritisch nalezen van de eerste versie van deze bijdrage.

Noten

- 1 De Grieck, P.-J. (2010), *De benedictijnse geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden (ca. 1150-1550): historisch bewustzijn en monastieke identiteit*, p. 244.
- 2 IJsewijn, J. (1985), Het humanisme, de Nederlanden en Spanje, in: *Luister van Spanje en de Belgische steden 1500-1700*. Deel I, 1985, p. 193-204; Papy J. en Van Rooy, R. (2017), De heilige drietaligheid. Vijfhonderd jaar Leuvens Collegium Trilingue, in: *Uit het Erasmushuis. Tijdschrift van de Alumni Letteren*, april, p. 151-155.
- 3 De Grieck, P.-J. (2010), p. 245.
- 4 IJsewijn, J. (1985), deel I, p. 197-198; Gielis, M. (1994), *Scholastiek en Humanisme. De kritiek van de Leuvense theoloog Jacobus Latomus op de Erasmiaanse theologiehervorming*, p. 205-206; De Grieck, P.-J. (2010), p. 117, 247.
- 5 *Monasticon belge* (1988), deel VII, eerste volume, p. 62, 65.
- 6 Decavele, J. (1990), *Keizer tussen stropdragers*, p. 102-105. Over de boeiende geschiedenis van de Latijnse school der hiëronymieten te Gent, zie: Roegiers, J. (1973), De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (1569-1623), in *Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (MGOG)*, N.R., deel XXVII, 1973, vooral p. 27-31 en De Ridder-Symoens, H. (1978 en 1980), Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw, in *Handelingen MGOG*, N.R., deel XXXII, vooral p. 124-127 en deel XXXIV, 1980, vooral p. 128-130.
- 7 Van Den Bergh, C. (2017), De meertaligheid in Dantes 'goddelijke' komedie, in: *Uit het Erasmushuis. Tijdschrift van de Alumni Letteren Leuven*, 2017, jg. 7, p. 161-164.
- 8 Van Houtte, A. (1988), De geschiedenis van Brugge, 1988, p. 378; Trio, P. (2017), Een arme geschiedenis van een rijke abdij (1119-1478)?, in: *Van perkament tot papier. Het scriptorium en de bibliotheek van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg*, p. 37; Arnould, A. (2017), Oudenburg en vroeg-humanistische boeken, in: *Van perkament tot papier. ...*, 2017, p. 61-69.
- 9 Hanson, M. (2015), Benedictijnen aan Ganda. Een korte geschiedenis van de Sint-Baafsabdij in Gent (630-1545), onuitgegeven werkdocument p. 101-102.
- 10 Decavele J. (1975), *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, deel I, p. 55; Derolez, A. (1979), *The Library of Raphael de Marcatellis, Abbot of St. Bavon's, Ghent 1437-1508*, passim; De Grieck P.J. (2010), p. 239 en 245-246.
- 11 Decavele, J. (1975), deel I, p. 76; *Ganda en Blandinium* (1997), p. 76; De Grieck, P.J. (2010), p. 247.
- 12 Pleij, H. (2016), Een groot talent voor vriendschap. Desiderius Erasmus, in: *Historisch Nieuwsblad*, nr. 2, p. 51-55.
- 13 Gysseling, M. (1997), *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801*, deel I, p. 89, nummer 621. In 1831 maakte Carolus Onghena een gravure van de dyptiek, (afb. 1). Zie: Onghena, CH. (1833), *Diptyque peint par Gérard Horenbout*, in: *Messenger des sciences et des arts de la Belgique*, deel I, p. 12-16; Charles, L. e.a. (2008), *Van walsites en speelhoven. Het Vrije van Gent bij Jacques Horenbault (1619)*, p. 32.
- 14 Decavele, J. (1990), p. 108-109; Van Peteghem, P. (1990), *De Raad van Vlaanderen onder Karel V (1515-1555). Een publiekrechtelijk onderzoek ...*, p. 264-266.
- 15 Decavele, J. (1975), deel I, p. 76.

- 16 Vloemans, A. (1971), Erasmus' psychische verhouding tot Holland en Vlaanderen, in: *Genie en wereld. Erasmus*, p. 75-90.
- 17 *Monasticon belge*, 1988, deel VII, p. 130-132; *Ganda en Blandinium*, 1997, p. 156; pagina 157: een afbeelding van de eerste bladzijde uit het handschrift Roma triumphans van Flavius Blondus, uit de collectie van abt Conrault; De Grieck, P.-J. (2012), p. 239; RAG, Rekeningen van de Sint-Pietersabdij te Gent (okt.-dec. 1485 en juni-september 1487), nr. 1730, 2 banden.
- 18 *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 1930, deel 8, p. 87; *Monasticon belge*, 1988, deel VII, p. 133-134; Decavele, J. (1990), p. 108.
- 19 Decavele, J. (1990), p. 108; *Ganda en Blandinium*, 1997, p. 156.
- 20 *Gent. Duizend jaar kunst en cultuur* (1975), Gent, p. 520-521; *Monasticon belge*, 1988, deel VII, p. 134-135; *Geschiedenis van de Nederlanden* (red.: Blom, J.H.C. en Lamberts), s.d., p. 89; *Ganda en Blandinium*, Gent, 1997, p. 80-81 en p. 215-218; *De universiteit te Leuven 1425-1975*, Leuven, 1976, p. 76-77.
- 21 De Grieck, P.J. (2010), p. 13, 244, 248.
- 22 Decavele, J. (1990), p. 109.
- 23 De Grieck, P.J. (2010), p. 51, 59-60, 120-123, 125-126, 249.
- 24 Gielis, M. (1994), p. 392-394.
- 25 IJsewijn, J. (1985), 196-198.
- 26 De Grieck, P.J. (2010), p. 246.
- 27 Gielis, M. (1994), 262 en 392-394.
- 28 Citaat in Decavele, J., (1990), p. 101.
- 29 Decavele, J. (2004), *De eerste protestanten in de Lage Landen. Geloof en heldenmoed*, Leuven, p. 69-70.
- 30 Marnef, G. (1996), Antwerpen in de tijd van de Reformatie, Amsterdam/Leuven, p. 271.
- 31 Zie hierover: *Benedictus en zijn monniken in de Nederlanden*, 1980, deel II, p. 185-186; IJsewijn, J. (1985), deel I, p. 198 en De Grieck, P.J. (2010), p. 247-248.